

SHAXSIY HAYOT DAXLSIZLIGI HUQUQINI KAFOLATLASHNING HUQUQIY ASOSLARI

Kenjayev Baxtiyor Kucherboyevich

Toshkent viloyati yuridik texnikumi
o'quv-metodik bo'limi boshlig'i
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7985175>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-May 2023 yil
Ma'qullandi: 28-May 2023 yil
Nashr qilindi: 30-May 2023 yil

KEY WORDS

*tintuv, snos, daxlsizlik, jazo
choralari, guvoh*

ABSTRACT

mazkur maqolada shaxsiy hayot daxlsizlik huquqini ta'minlashning dalzarbligi va uni ta'minlashning qonunchiligimizdagi mexanizmi, shuningdek, xalqaro huquqiy tajriba afroflicha tahlil qilingan

Bugungi kunda jamiyatda texnika va texnologiyalarning jadar suratlar bilan rivojlanib borishi shaxsiy hayot daxlsizligi huquqini kafolatlarini ta'minlash masalalari tobora dolzarblik ahamiyatini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda dunyoning barcha rivojlangan davlatlar qatorida O'zbekiston Respublikasida ham insonning erkinligi va shaxsiy hayot daxlsizligi asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biri sifatida qaraladi. Shaxsiy ma'lumotlarning maxfiylikni qonun bo'yicha himoya qilish jismoniy shaxslar, tijorat tashkilotlari, davlat idoralari, huquqni muhofaza qilish organlari va davlat xavfsizlik xizmatlari manfaatlaridan kelib chiqqan holda shakllantirildi.

Endilikda mamlakatimizda qabul qilingan yangi tahriridagi konstitutsiyada ham bu yanada tartibga solinib, shaxsga doir tintuv va telefon eshitish doirasi ham sud tomonidan belgilanishi, bunga qay darajada zaruriyat borligi xolis va mustaqil sudya tomonidan baholanishi belgilanmoqda. Yangilanayotgan Konstitutsiya, 31-modda: "Har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega. Har kim yozishmalari, telefon orqali so'zlashuvlari, pochta, elektron xabarlari hamda boshqa xabarlari sir saqlanishi huquqiga ega. Ushbu huquqning cheklanishiga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo'l qo'yiladi. Har kim o'z shaxsiga doir ma'lumotlarni himoya qilish, shuningdek noto'g'ri ma'lumotlarning tuzatilishini, o'zi to'g'risida qonunga xilof yo'l bilan to'plangan yoki huquqiy asoslarga ega bo'lmay qolgan ma'lumotlarning yo'q qilinishini talab qilish huquqiga ega. Har kim uy-joy daxlsizligi huquqiga ega. Hech kim uy-joyga unda yashovchi shaxslarning xohishiga qarshi kirishi mumkin emas. Uy-joyga kirishga, shuningdek unda olib qo'yishni va ko'zdan kechirishni o'tkazishga faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda yo'l qo'yiladi. Uy-joyda tintuv o'tkazishga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo'l qo'yiladi"[1] deya mustahkamlab qo'yilgan. Shu bilan birga yangi qabul qilibgan Konstitutsiyada ko'ra: hech kim sudning qarorisiz uy-joyidan mahrum etilishi mumkin emasligi hamda uy-joyidan mahrum etilgan mulkdorga uy-

joyning hamda u ko'rgan zararlarning o'рни qonunda nazarda tutilgan hollarda oldindan hamda teng qiymatda qoplanishi ta'minlanishi mustahkamlanmoqda. Mazkur normani Konstitutsiyaga kiritilishi bir necha yillardan buyon jamiyatimizda o'tkir muammolardan biriga aylangan "snos" bilan bog'liq muammoga nisbatan xalqparvar, mulkdorlar manfaatini himoya qiluvchi oqilona yechim ekanligini alohida qayd etish lozim. 27-moddasiga ko'ra: Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi, qamoqda saqlanishi yoki uning ozodligi boshqacha tarzda cheklanishi mumkin emas. Hibsga olishga, qamoqqa olishga va qamoqda saqlashga faqat sudning qaroriga ko'ra yo'l qo'yiladi. Shaxs sudning qarorisiz qirq sakkiz soatdan ortiq muddat ushlab turilishi mumkin emas. Shaxsni ushlab chog'ida unga tushunarli tilda uning huquqlari va ushlab turilishi asoslari tushuntirilishi shart. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda 439-II-sonli "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonunining 13-moddasida "Jismoniy shaxsning roziligisiz uning shaxsiy hayotiga taalluqli axborotni, xuddi shuningdek shaxsiy hayotiga taalluqli sirini, yozishmalar, telefondagi so'zlashuvlar, pochta, telegraf va boshqa muloqot sirlarini buzuvchi axborotni to'plashga, saqlashga, qayta ishlashga, tarqatishga va undan foydalanishga yo'l qo'yilmaydi"[2], O'zbekiston Respublikasining 2007-yil 15-yanvardagi O'RQ-78-sonli "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonuning 6-moddasida "Ommaviy axborot vositalari orqali fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatini yoki ishchanlik obro'sini tahqirlash, shaxsiy hayotiga aralashish taqiqlanadi"[3], O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O'RQ-547-sonli "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuning 28-moddasida "Subyektning roziligisiz yoki boshqa qonuniy asos mavjud bo'lmagani holda shaxsga doir ma'lumotlarni oshkor etish va tarqatishga yo'l qo'yilmasligi to'g'risida mulkdor va (yoki) operator yoki shaxsga doir ma'lumotlardan foydalanishga ruxsat olgan boshqa shaxs tomonidan rioya etilishi majburiy bo'lgan talab shaxsga doir ma'lumotlarning maxfiyligidir. Mulkdor va (yoki) operator hamda shaxsga doir ma'lumotlardan foydalanishga ruxsat olgan boshqa shaxslar subyektning roziligisiz shaxsga doir ma'lumotlarni uchinchi shaxslarga oshkor etmasligi va tarqatmasligi shart" kabi normalar mavjud. Afsuski, hozirgi kunda fuqarolar tomonidan ushbu tartib-qoidalarga rioya qilmaslik natijasida ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda insonlarning shaxsiy hayotiga tegishli ma'lumotlar, xabarlar va shuning asosida xulosalar tarqatish uchramoqda. Bu esa shaxslarning shaxsiy hayot daxlsizlik huquqining buzilishining bir elementi sifatida qarashimiz mumkin. Bunday holatlarni huquqiy himoya qilish asoslari daxlsizlikni himoya qilishning belgilari sifatida ko'rishimiz mumkin. Ushbu holatlar esa, tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga asosan shaxsning shaxsiy yoki oilaviy sirini tashkil etuvchi shaxsiy hayoti to'g'risidagi ma'lumotlarni uning roziligisiz qonunga xilof ravishda yig'ish yoki tarqatish kabi javobgarlilarga va bu qilmish ma'muriy jazo qo'llanilgandan keyin yana sodir etilgan hollarda jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining 18-moddasiga asosan: Jinoyat ishini yuritish uchun mas'uliyatli barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar jinoyat protsessida qatnashayotgan fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishlari shart. Hech kim sud qaroriga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas. Sud va prokuror qonunga xilof ravishda ozodlikdan mahrum etilgan yoki qonun yoxud sud hukmida nazarda tutilganidan ortiq muddat hibsdan ushlab turilgan yoki

qamoqda saqlangan yoxud uy qamog'ida bo'lgan har qanday shaxsni darhol ozod qilishi shart. Fuqarolarning shaxsiy hayoti, ularning turar joylari daxlsizligi, o'zaro yozishmalari, telegraf aloqalari va telefon orqali so'zlashuvlarining sir saqlanishi qonun bilan qo'riqlanadi. Shaxs egallab turgan turar joy yoki boshqa bino va hududda tintuv o'tkazish, olib qo'yish, ko'zdan kechirish, aloqa muassasalarida pochta-telegraf jo'natmalarini xatlab qo'yish va ularni olib qo'yish, telefonlar va boshqa telekommunikatsiya qurilmalari orqali olib boriladigan so'zlashuvlarni eshitib turish, ular orqali uzatiladigan axborotni olish faqat ushbu Kodeksda belgilangan hollarda va tartibda amalga oshirilishi mumkin[4] ekanligi mustahkamlab qo'yilgan.

Shuningdek, shaxsning erkinligi va daxlsizligining himoya qilish va kafolatlarining huquqiy belgilaridan biri sifatida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 234-moddasida qonunga xilof ravishda ushlab turish yoki hibsga olish uchun jinoiy javobgarlik belgilanganligidan ham ko'rishimiz mumkin. Bunda shaxsning qonuniy asoslarsiz amalga oshirilgan bu kabi ushlab turish, hibsga olish va qamoqda saqlab turish jinoyat sifatida tan olinadi. Shuningdek, mazkur qilmishning ijtimoiy xavfliligini hamda odil sudlovni amalga oshirish sohasida faoliyat ko'rsatadigan va shaxs daxlsizligini ko'rsatadigan va shaxs daxlsizligini kafolatlaydigan munosabatlar jinoyat huquqiga oid himoyalash zaruriyatini aniqlab beradi. Mohiyatan mazkur modda ikki qismdan iborat ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ushlab turish bu jinoyat sodir etishda gumon qilinayotgan shaxsning jinoyatga aloqadorligini va zarur hollarda uni qamoqqa olish masalasini hal etishda shaxsga nisbatan qo'llaniladigan shaxsning huquq va daxlsizligini qisqa muddatlarga cheklaydigan jinoyat-protsessual majburlov chorasi tushuniladi. Ushlab turish jinoyat ishi qo'zg'atilgunga qadar ham, ish qo'zg'atilganidan keyin ham amalga oshirilishi mumkin. So'nggi holda ushlab turishga faqat tergovchi, surishtiruvchi, prokurorning qaroriga yoki sudning ajrimiga muvofiq yo'l qo'yiladi. Qonuniy tartibda shaxsni ushlab turish tartibi Jinoyat protsessual kodeksining 221-moddasiga muvofiq, jinoyatni sodir etishda gumon qilingan shaxs quyidagi asoslar mavjud bo'lganda ushlab turilishi mumkin bo'lib ular quyidagilardan iborat:

1) shaxs jinoyat ustida yoki bevosita uni sodir etganidan keyin qo'lga tushsa;

2) jinoyat guvohlari, shu jumladan jabrlanuvchilar uni jinoyat sodir etgan shaxs tariqasida to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatsalar;

3) uning o'zida yoki kiyimida, yonida yoki uyida sodir etilgan jinoyatning yaqqol izlari topilsa;

4) shaxsni jinoyat sodir etishda gumon qilish uchun asos bo'ladigan ma'lumotlar mavjud bo'lib, u qochmoqchi bo'lsa yoki doimiy yashaydigan joyi yo'q yoxud shaxsi aniqlanmagan bo'lsa. Qonunga xilof ravishda ushlab turish deganda, JPK 221-moddasida nazarda tutilgan qonuniy asoslar mavjud bo'lmagan va qonun shartlarini buzgan holda qisqa muddatli ozodlikdan mahrum qilishni tushuniladi. Qonuniy asoslar mavjud bo'lmaganligi nafaqat ushlab turish uchun asoslarning mavjud bo'lmasligi, balki uni davom ettirish bilan bog'liq asoslar yo'qligi bilan ham izohlanadi, masalan, jinoyat sodir etilganligi to'g'risidagi gumon o'z tasdig'ini topmaganda. Qo'zg'atilgan jinoyat ishi doirasida tegishli qaror chiqarmasdan ushlab turishni amalga oshirish ham qonuniy asoslarsiz ushlab turish deb baholanadi. Bundan tashqari, JPK muayyan doiraga kiruvchi shaxslarni ushlab turishga nisbatan immunitet

belgilaydi, xususan, deputatlar, sudyalalar, prokurorlar jinoyat ustida yoki uni sodir qilib bo'lgan zahoti qo'lga olinganlarida ushlab turilishlari mumkin. Mazkur shaxslarning boshqa asoslarga ko'ra ushlab turilishini ham qonuniy asoslarsiz ushlab turish sifatida baholash lozim. Shuningdek, diplomatik immunitetdan foydalanayotgan shaxslarni ham ushlab turish noqonuniy ushlab turish sifatida baholanishi lozim. Bunda deputat, sudya yoki prokurorning immunitetidan farqli o'laroq, diplomatik immunitetga ega shaxs har qanday asos mavjud bo'lgan taqdirda ham ushlab turilishi mumkin emas. Ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchi shaxsga nisbatan qonunda ko'rsatilgan asoslar, shuningdek, alohida shaxslarga nisbatan qo'shimcha shartlarga amal qilmagan holda va qonunda belgilangan protsessual shaklga rioya etmagan tarzda tanlansa, shaxsning daxlsizligini buzgan holda qonunga xilof ravishda hibsga olish deb topiladi. Jinoyat-protsessual qonunchiligida nazarda tutilgan alohida hollardan tashqari hibsdan saqlash uchun belgilanmagan joylarda hibsdan saqlash ham qonunga xilof ravishda hibsdan saqlash deb hisoblanadi. Bundan tashqari, diplomatik immunitetga ega bo'lgan shaxslarni qamoqqa olish yoki hibsdan ushlab turish har qanday holatda ham noqonuniy hibsdan saqlab turish va shaxsning shaxsiy hayot daxlsizligini qonunga qilof ravishda buzish holatlari hisobladi.

Shaxsiy hayot daxlsizligi masalasida xalqaro huquqiy tajribaga nazar soladigan bo'lsak, uning himoya qilish prinsiplari deyarli bir – biridan farq qilmasligi ko'rinadi, biroq unda qo'llaniladigan umumiy standartlar mamlakatlarda farq qiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomining 12-moddasida: "Hech kim uning shaxsiy hayotiga, oilasiga, uy-joyiga, yozishmalar, sha'ni va obro'siga tajovuz qilish yoki o'zboshimchalik bilan aralashishi mumkin emas. Har bir inson bunday aralashuv va hujumdan himoyalani huquqiga ega", deya ta'kidlangan edi. Yevropa Ittifoqidagi shaxsiy hayot daxlsizlik huquqi qonunlari va ularni kafolatlash masalalari Qo'shma Shtatlardagiga qaraganda ancha qat'iyroq. Stivens ta'kidlaganidek, "Yevropa Ittifoqining ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha direktivasi qonunchilik landshaftini yaratdi, unga ko'ra har bir Yevropa Ittifoqiga a'zo davlat direktivaning talqinini, mahalliy, madaniy va tijoratni aks ettiruvchi ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mahalliy qonunlarni yaratishi shartligi belgilandi. Masalan, Germaniyada ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha qat'iy qonunlar mavjud. Ba'zi a'zo davlatlar o'zlarining tartibga solish yondashuvlarini qo'lladilar, Fransiya va Germaniya esa ma'lumotlar himoyasini buzganlik uchun qattiq jazolarni qo'llash uslubidan bordi"[5]. Shaxsiy hayot daxlsizlik huquqi so'nggi bir necha yil ichida xalqaro inson huquqlari kontekstida tez-tez muhokama qilinib kelinadigan va xalqaro odatiy huquq sifatida e'tirof etiladigan huquqqa aylandi. Ushbu huquqning konstitutsiyaviy asoslarini yaratish va kafolatlarini ta'minlash talab darajasiga ko'tarildi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, shaxsiy hayot daxlsizlik huquqining konstitutsiyaviy kafolatlarini mustahkamlash dolzarb muammodir. Yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida hamda qonunchilik hujjatlarida shaxsga doir ma'lumotlarni olish, tarqatish, insonning qadr-qimmatini va sha'nini himoya qilish masalalari mukammal tarzda tasniflangan va ta'riflangan, qonun buzilishga qarshi jazo choralari ishlab chiqilgan. Shu bilan bir qatorda daxlsizlik huquqini yanada kafolatlash borasida raqamlashtirish sharoitida tartibga solishning barcha mavjud usullarini, jumladan texnologiyalar, ijtimoiy normalar va qonunchilikni qamrab oluvchi yondashuvlar, strategiyalar va vositalarni birlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. O`zbekiston Respublikasining "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni 439-II-son.
3. O`zbekiston Respublikasining "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonuni O'RQ-78-son.
4. O`zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111460>
5. Stevens, Toby (2016), Data Protection: Objectives or Outcomes. 14Sept. Available atComputerWeekly.com.

